

MEĐUNARODNA TRGOVINA KAO FAKTOR UNAPREĐENJA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE – KOMPARATIVNI PRIKAZ PROSTORA BIVŠE JUGOSLAVIJE

Sažetak: *Savremeni uslovi pod kojima posluju privredni subjekti dobijaju sve složeniju komponentu i zbog toga se u velikoj meri se razlikuju u odnosu prethodno razdoblje. Ono što je zajedničko za prošlo i novije vreme jeste da poljoprivredni proizvođači proizvedenu robu plasiraju na tržište. Cilj rada jeste ukazati na značaj trgovinskih aspekata i pokazati kako oni pridonose društvenoj zajednici. S obzirom da trgovina omogućava razmenu dobara i tako doprinosi da dobra budu širom dostupna na primeru proizvedene količine poljoprivrednih proizvoda biljnog i životinjskog porekala za države prostora bivše Jugoslavije pokazat će se u kojoj meri trgovinska razmena utiče na ekonomske pokazatelje uspešnosti. Međunarodni trgovinski tokovi imaju poseban značaj za nacionalnu privredu i globalni nivo. Niti jedna država ekonomski rast ne može zasnivati na vlastitim resursima, pa zbog toga kroz međunarodnu trgovinsku razmenu nastoji kontinuirano odražavati rastući trend makroekonomskih varijabli. Putem analitičkog modela sagledat će se ukupna vrednost poljoprivredne proizvodnje u periodu od 2018. – 2020. godine, te putem uvoza i izvoza iskazati vrednost robne razmene između država prostora bivše Jugoslavije. Putem tih podataka koristeći gravitacijski model pokazat će se kako ukupno geografsko okruženje i udaljenost između država utiču na proces robne razmene.*

Ključne reči: *poljoprivredna proizvodnja, trgovina, robna razmena, gravitacijski model, diverzifikacija izvoza*

1. UVOD

U ovom istraživanju predstavlja se uloga trgovine u osnaživanju privrede. Trgovina omogućava razmenu dobara i time pridonosi da dobra budu dostupna na globalnom tržištu. Trgovina utiče na potražnju za radnom snagom u uvozno konkurentnim industrijama, ali također proizvodi implikacije na potražnju za radnom snagom.¹ Trgovina inputima ima isti uticaj na potražnju za radnom snagom kao i na tehničke promene s obzirom na veštine; obe će pomaknuti potražnju na niže s nisko kvalifikovanih aktivnosti, dok istovremeno pove-

* Dr Dragan Dokić, stručni saradnik, Općina Erdut, Republika Hrvatska, dragan.dokic79@gmail.com

¹ Samuelson P., (1948): *International Trade and the Equalization of Factor Price*, Economic Journal 58, New York, 56.

ćavaju relativnu potražnju i plate viših stručnjaka.² Dakle, razlikovanje je li promena obima proizvodnje i nadnica posledica međunarodne trgovine ili tehnološke promene temeljno je empirijsko, a ne teorijsko pitanje. Često se primjećuje da veličina trgovinskih tokova između zemalja premala da bi dovela do posmatranih promena. Za mnoge industrijske zemlje odnos trgovine u BDP-u u proseku iznosi 8,8%³. Da bi se bolje uporedila trgovina sa ukupnom proizvodnjom, treba meriti robu u brojiocu i imeniocu - tj. uporediti robnu razmenu s dodanom vrednosti. Razni dokazi pokazuju da poluproizvodi igraju sve važniju ulogu u trgovini. U široko citiranom radu, Lawrence i Slaughter (1993) su pokazali da je kretanje cena u različitim industrijama u suprotnosti s kretanjem relativnih nadnica. Međutim, ako prihvatimo da se industrije bave uvozom intermedijarnih inputa, onda to sugeriše drugačiji način gledanja podataka o cenama. Umesto da se upoređuju cene u različitim industrijama, ovisno o njihovom intenzitetu, veštinama, sada ima smisla uporediti uvoz i izvoz domaće cene unutar svake industrije. Vrste robe koja se uvozi unutar svake industrije (npr. komponente za tovnu smesu) nisu iste kao oni koji se prodaju na domaćem tržištu (npr. toвна smesa). Na temelju ove logike, nema "kontradikcije" između kretanja cena i relativnih nadnica⁴. Jedan deo empirijskih dokaza pokazuje pomak u relativnom zapošljavanju radnika. Prema toj liniji rasuđivanja, međunarodna trgovina bi trebala imati učinak premeštanja radnika između sektora, jer se industrije šire ili sklapaju kao odgovor na konstantna tržišna nadmetanja. Nasuprot tome, nova tehnologija, kao što je povećana upotreba automatizacije u proizvodnji mesa, promenila bi se odnos više kvalifikovanih i manje kvalifikovanih radnika zaposlenih u tom sektoru.

2. PROIZVODNI RESURSI – OPŠTI PRISTUP

Proizvodni resursi predstavljaju inpute koji se koriste u proizvodnom procesu. U svom istraživanju Jones R. W., (1965) navodi da su ekonomska dobra retka jer ih ima manje nego što su ljudske potrebe (stvari ili usluge koje su željene i retke) i da se konstantno izučavaju u ekonomskoj nauci. U istom radu, autor upućuje na način da se resursi kao oskudna dobra trebaju efikasno upotrebljavati u svrhu ostvarivanja najboljeg izbora. Problem oskudnosti manifestuje se kroz raskorak zadovoljenih i nezadovoljenih težnji. S obzirom da resursi predstavljaju materijalna i nematerijalna dobra poreklom iz prirode ili su pak proizvod ljudskog rada, autor u svom istraživanju zaključuje da ekonomija predstavlja nauku koja istražuje kako ljudi rukovodeći se racionalnom ponašanjem treba da donesu izbor prilikom iskorišćavanja resursa. Odluka o izboru odabira resursa treba da komparativno sagleda sve koristi i štete bilo da su one egzistencijalnog ili finansijskog karaktera. Ekonomski rečeno svi resursi koji se koriste za proizvodnju outputa (proizvoda i usluga) smatraju se faktorima proizvodnje. U literaturi se najčešće spominju tri faktora proizvodnje⁵ to su:

² Samuelson P., (1948): *International Trade and the Equalization of Factor Price*, Economic Journal 58, New York, 56.

³ <https://ec.europa.eu>

⁴ Samuelson P. (1948): *International Trade and the Equalization of Factor Price*, Economic Journal 58, New York, 68

⁵ Saxsenian A., (1994): *Regional Advantage*, Cambridge, Harvard University Press, 81

- prirodni resursi,
- radna snaga i
- kapital.

Prirodni resursi kao prvi faktor proizvodnje podrazumevaju resurse koje pronalazimo u prirodi a potrebni su za proizvodnju. Za ove resurse kažemo da su poklon o prirode ili dar od Boga. Zemlje koje imaju veoma velik broj prirodnih resursa s kojima raspolaže, prije ili posle će ostvariti značajan privredni napredak. Međutim postoji i druga strana a to su zemlje koje posjeduju prirodna bogatstva, ali su nerazvijene, što je slučaj država koje su predmet ovog istraživanja. Ovakva situacija nastaje kod zemalja koje tehničko-tehnološki, radnim i organizacionim sposobnostima zaostaju za drugim razvijenim zemljama. Dok treće zemlje sa manjkom prirodnih resursa beleže ekonomski rast. Radna snaga je drugi faktor proizvodnje. Rad se može okarakterisati kao napor koji osoba ulaže da bi rešila radni zadatak. Radom se u slobodnom tržištu podrazumeva svaki posao koji za koji se plaća nadnica. Osobe koje su sposobne za rad predstavljaju radnu snagu. Resurse rada čini aktivno stanovništvo nekog društva sa svojim znanjima i sposobnostima. Ako u društvu ima više aktivnog stanovništva u ukupnom stanovništvu to znači da društvo ima veći radni potencijal. Da bi zemlja ostvarila ekonomski rast i razvoj treba da posjeduje veliku pismenost stanovništva. Proizvodnja datog društva zavisi ne samo od aktivnog stanovništva nego prije svega od nivoa njene obrazovanosti. Kapital je treći faktor proizvodnje. Kapital može da bude fizički u ljudski kapital.⁶ Fizički kapital su sva sredstva koja su nastala delovanjem čoveka a namenjena su za dalju proizvodnju. Fizički kapital umanjuje angažovanje radne snage, štedi novac i vreme. Pomoću fizičkog kapitala ostvaruje se veća produktivnost što je jako bitno za svaki privredni subjekt. Ljudski kapital su svi zaposleni, odnosno radna snaga koji obavljaju neki posao pomoću svojih veština, znanja i iskustvo.

3. ZNAČAJ TRGOVINE U RAZVOJU PROCESA POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE – TEORIJSKI OSVRT

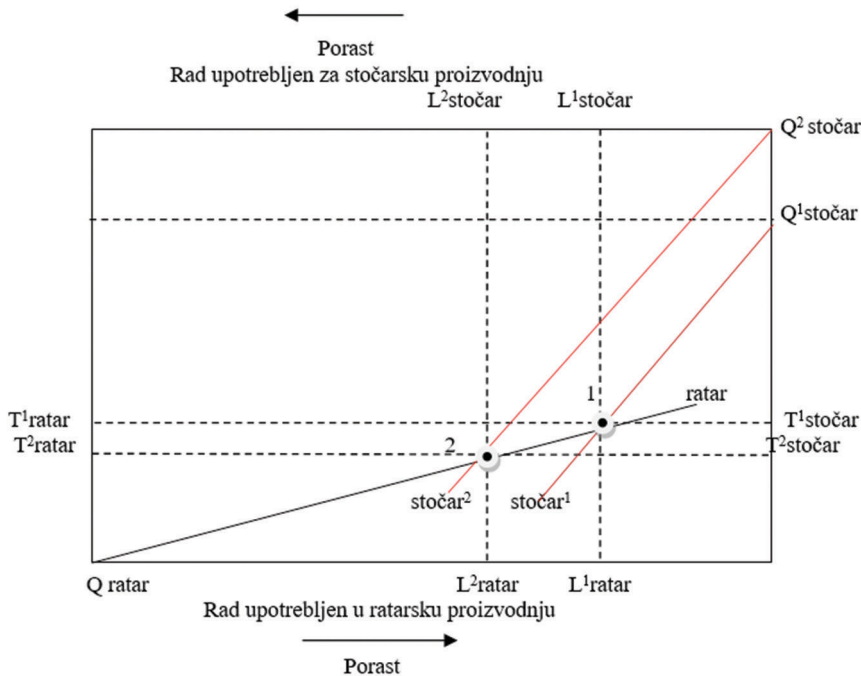
U poljoprivrednoj proizvodnji izbor proizvodnje uveliko ovisi o raspoloživosti prirodnih resursa i o troškovima. Proizvođači koji proizvode u prostorima koji obiluju prirodnim resursima utrošit će više rada u proizvodnom procesu, odnosno proizvodit će sa manjim utroškom tog resursa i obrnuto. Utrošak rada, kapitala i tehnologije utiče na izbor kombinacije korišćenja inputa. U slučaju visokih cena zemljišne rente, a nižih cena utrošaka rada, usmerenje proizvođača će biti da se opredele na onu vrstu proizvodnje u kojoj se u manjem intenzitetu upotrebljava zemljište, a više rad, što predstavlja radno intenzivnu proizvodnju. U obrnutom slučaju ako je zemljišna renta niska, a cena rada visoka, proizvođači se opredeljuju za proizvodnju onih dobara koje se proizvode uz manje angažiranja rada na većem prostoru, što se naziva kapitalno intenzivna proizvodnja.

Iz grafikona se vidi šta se događa ako se poveća površina zemljišta kao resursa proizvodnje, a robne cene i količina rada ostanu fiksni. Inputi potrebni za proizvodnju stoke više ne mogu da se mere od Q^1 stoke, već se mere od nove tačke Q^2 , što rezultira pomeranjem krive. Stoga se tačka alokacije resursa pomera iz tačke 1 prema tački 2. Količina rada i ze-

⁶ Porter M., (1990): *The Competitive Advantage of Nations*, New York, Free Press, 118

mljišta u ratarskoj proizvodnji opada iz tačke L_1 i T_1 ratar na L_2 i T_2 ratar. Porast raspoložive količine obradivog zemljišta u privredi pod uslovom da cene ostanu ne promenjene izazvati će opadanje proizvodnje radno intenzivnog dobra. Zemljište koje se više ne upotrebljava za ratarsku proizvodnju bit će namenjeno stočarskoj proizvodnji čiji obim proizvodnje raste i više nego srazmerno u odnosu na porast raspoložive količine zemljišta. Resursi angažirani u stočarskoj proizvodnji sada se mere od tačke Q^2 stočar, ukoliko robne cene ostanu nepromenjene, čime se faktorske cene i količnik zemljišta i rada ostaju isti, a alokacija resursa se premešta iz tačke 1 u tačku 2, pa je samim tim i više zemljišta potrebno za stočarsku proizvodnju⁷. Iz svega nastaje situacija pristrasno širenja proizvodnih mogućnosti.

Grafikon 1: Resursi i proizvodne mogućnosti

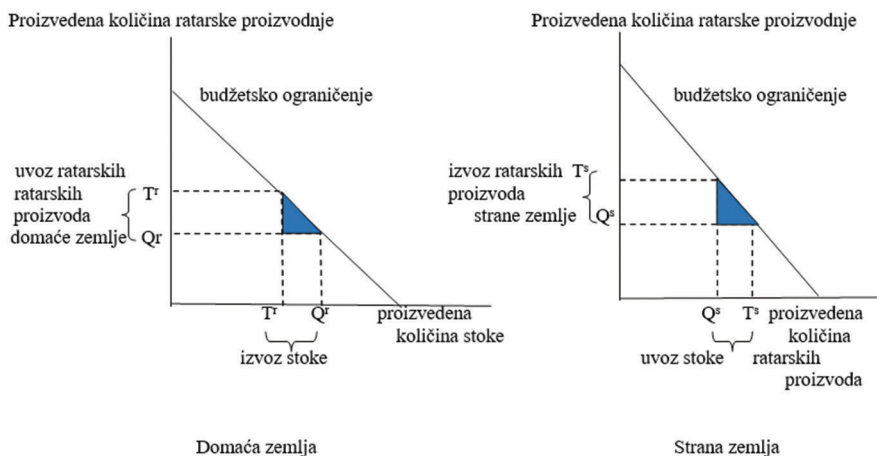
Izvor: Izradio autor prema Krugman P., (2009), "Međunarodna ekonomija – teorija i politika", Datastatus, Beograd, 63

Ovaj jednostavan model može se koristiti kao polazna osnova za pokazivanje nastanka viška proizvedenih poljoprivrednih proizvoda. Dodatnu količinu proizvodnje ako domaće tržište nije u stanju da prihvati treba je usmeravati na vanjska tržišta. Prema autoru Sabolić D., (2013) svaki potrošač bilo to pravno ili fizičko lice u nekom vremenskom razdoblju raspolaže sa ograničenim budžetom novca namenjenim za kupovinu potrošačkih dobara. To lice budžet može rasporediti na celokupna dobra koja nabavlja. Ako se odredi da svako dobro ima jediničnu cenu, P_i i ako potrošač namerava da kupi količinu dobra Q_i , on to može ostvariti samo uz uslov da ukupni troškovi budu jednaki raspoloživom budžetu I .

⁷ Krugman P., (2009): *Međunarodna ekonomija – teorija i politika*, Datastatus, Beograd, 63

Osnovi model budžetskog ograničenja pokazuje naredni grafikon:

Grafikon 2: Trgovinska ravnoteža

Izvor: Izradio autor prema Krugman P., (2009), "Međunarodna ekonomija – teorija i politika, Datastautus, Beograd, 67

Na ovom prostom primeru može se videti da budžetsko ograničenje utiče na tržišno kretanje ratarske i stočarske proizvodnje. Levi grafikon pokazuje stanje u domaćoj zemlji. Porast relativne cene stočarskih proizvoda izaziva porast potrošnje ratarskih proizvoda u odnosu na stočarsku proizvodnju pa time i pad relativne ratarske proizvodnje. Domaća zemlja proizvodi Q^r ratarske proizvodnje, ali troši T^r ratarske proizvodnje, pa zbog toga postaje uvoznik ratarske proizvodnje, ali istovremeno izvoznik stoke. U stranoj zemlji pad relativne cene stočarske proizvodnje nakon trgovine izaziva porast potrošnje stoke u odnosu na ratarsku proizvodnju kao i pad relativne proizvodnje stoke. Strana zemlja postaje uvoznik stoke, a izvoznik ratarskih proizvoda.

Da ne postoji razmena robe putem trgovine, višak proizvedene bi propao, a poljoprivredni proizvođači poslovali bi sa gubitkom. Trgovina postaje potencijali izvor dobitaka za sve i to iz sledećih razloga⁸:

- U odsustvu trgovine privreda bi morala da proizvodi samo onoliko koliko je u stanju da potroši i obrnuto. Potrošnja bi se refletovala na granici proizvodnih mogućnosti.
- Privreda koja trguje potroši više i jednog i drugog proizvedenog dobra.
- Ukoliko privreda troši više i jednog i drugog dobra onda je u principu moguće svakom pojedincu dati više od oba dobra.

Dakle, trgovina povećava mogućnost izbora gospodarstva i utiče na raspodelu dohotka na način da svi akteri ostvare određenu korist.

⁸ Krugman P., (2009): *Međunarodna ekonomija – teorija i politika*, Datastautus, Beograd, 72

4. ULOGA MEĐUNARODNE TRGOVINE

Međunarodna trgovina značajno utiče na razvoj ukupne privrede. Pojedinačno posmatrano, rast bilo koje svetske ekonomije nemoguće je ostvariti samodostatnošću vlastitih resursa. Upravo zbog toga putem međunarodne trgovine odvija se uvoz i izvoz roba, odnosno trgovinska razmena koja podiže vrednost makroekonomskih varijabli ekonomije jedne države. Uvoz roba i usluga za državu uvoznicu ima negativne posledice na saldo spoljne trgovine, uzrokuje dodatno trošenje novca, rast vanjskog duga i konačno podstiče inflatorne pritiske na cene domaćih proizvoda. Suprotno, izvoz roba i usluga upošljava domaće resurse, obezbeđuje finansijska sredstva bez dodatnog zaduživanja, a što u konačnici ima za posledicu rast BDP-a domaće ekonomije.⁹ Od ukupne međunarodne trgovinske razmene, 80% pripada trgovini robom.

Uloga i značaj spoljne trgovine:¹⁰

- Omogućava da se na spoljna tržišta plasiraju viškovi proizvoda i kupe manjkovi,
- Omogućava postizanje povoljnijih cena u odnosu da se prodaja vrši samo na domaćem tržištu,
- Dopunjava asortiman proizvoda i usluga i omogućava kvalitetnije zadovoljavanje ljudskih potreba,
- Usmerava proizvođače na primenu svetskih kriterija i standarda vrednovanja proizvodnje i najsavremenijih tehnoloških procesa i
- Omogućava stalnu komunikaciju sa svetom koja se pozitivno odražava na obuku kadrova, kao i na proširivanje znanja i upoznavanje kultura i običaja drugih ljudi.

Međunarodna trgovina predstavlja razmenu proizvoda i usluga između poslovnih subjekata iz dve ili više zemalja koja se u literaturi još nazivaju i carinska područja. Roba koja izlazi iz carinskog područja države se prodaje, što predstavlja izvoz i odlazi u drugu državu ili carinsko područje koja robu kupuje, što se tretira kao uvoz. Putem vanjske trgovine pribavljaju se proizvodi i usluge koji su deficitarni u domaćoj ekonomiji, a koji primarno služe za zadovoljenje potreba građana i domaće privrede. Razvojem tehnologije i sofisticiranih poslovnih alata stvaraju se uslovi za diverzifikaciju proizvoda, ujednačavanje svetskih standarda i usklađivanje zahteva potrošača iz različitih država.¹¹ Glavni razlozi za poslovanje izvan nacionalnih granica su: finansijski jer se stvaraju uslovi za veću zaradu, tehnološki koji omogućavaju da se produži životni ciklus proizvoda, tehnički koji omogućavaju da se potpunije iskoriste raspoloživi proizvodni kapaciteti i ekonomski kojim se nastoji izbeći konkurencija na domaćem tržištu.

⁹ Balšić S., (2014): Stručni rad, *Makroekonomski aspekti međunarodne trgovine*, Ekonomija teorija i praksa Fakultet za inženjerski menadžment u Novom Sadu, 57

¹⁰ Krugman P (2009): *Međunarodna ekonomija – teorija i politika*, Datastautus, Beograd, 78

¹¹ Krueger A. O., (2009): *Prospects for the global trading system*, London, Centre for Economic Policy Research, 127

5. UVOZ I IZVOZ ELEMENTARNE DETERMINANTE TRGOVINE – TEORIJSKI PRISTUP

Podaci o prosečnom uvozu i izvozu kao glavnim segmentima međunarodne trgovine predstavlja pokazatelj otvorenosti domaće privrede. Međutim ovaj pokazatelj nije uvek pouzdan. Razlog ovoj tvrdnji leži u činjenici da domaći proizvođači koji su izloženi stranoj konkurenciji, održavaju cene dovoljno niskim i time zadržavaju tržišno učešće, a roba koja bi došla iz uvoza ne bi bila konkurentna domaćoj. Prema Blanchardu O. J., (2005) bolji indeks otvorenosti proporcionaln je agregatom proizvodu kao razmenljivom dobru kao glavnom konkurentu stranom dobru koji se plasira na domaće ili strano tržištu. Kako bi se postavila adekvatna strategija važno je sagledati determinante uvoza i izvoza. Uvoz predstavlja segment domaće tražnje, a koji se pribavlja nabavkom inostranih dobra. Uvoz zavisi od domaćeg dohotka. Što je domaći dohodak veći raste tražnja za ukupnim dobrima, odnosno i onim dobrima koja se uvoze. Sledeći faktor od kojeg zavisi uvoz jeste i devizni kurs. Veća cena domaćih dobara čini ih skupljim u odnosu na inostrana dobra, što dovodi do većeg obima uvoza stranih dobara. Uvoz je, dakle, determinisan i u pozitivnoj korelaciji sa domaćim dohotkom i realnim deviznim kursom. Suprotno uvozu, izvoz je deo inostrane tražnje koja se odnosi na domaća dobra. Veći inostrani dohodak pridonosi većem obimu tražnje za ukupnim dobrima, odnosno dobrima koja se izvoze iz druge države. Također na izvoz utiče i devizni kurs. Niža cena domaćih dobara podstiče inostranu tražnju za domaćim dobrima. Viši devizni kurs smanjuje obim izvoza. Dakle, izvoz je u negativnoj korelaciji sa domaćim dohotkom i deviznim kursom¹².

6. DIVERZIFIKACIJA IZVOZA

Diverzifikacija se definiše kao proširenje proizvodnog procesa odnosno proširenje ukupnog poslovanja bilo da se radi o proizvodnji roba, radovima ili uslugama. Za proširenje ukupnog poslovanja koji se nude na drugim segmentima tržišta zaslužan je drugačiji proizvodni koncept, upotreba novih tehnologija i poslovnih rešenja koji su drugačiji od primenjivanih¹³. Poljoprivredna proizvodnja također ide u korak sa tržišnim inovacijama što dovodi do repozicioniranja poljoprivredne politike. Proces repozicioniranja neophodno je započeti kroz aktivnu inicijativu osnivanja klastera konkurentnosti. Klasteri konkurentnosti jačanju lokalne proizvodne kapacitete, a samim time se stvaraju pozitivne implikacije na BDP. Konceptom „odozdo prema gore“, osigurava se „triple helix“ pristup u pripremi zaliha projekata i mogućnost suradnje između različitih aktera¹⁴. Uloga klastera je da stvore operativni prostor za umrežavanje kroz kojeg će poljoprivredni proizvođači saradivati, naći

¹² Blanchard O. J., (2005): *Macroeconomics, 3rd edition*, Mate Zagreb, 377

¹³ Davis D., Donald R., and Weinstein E., (2005): *International Trade as an Integrated Equilibrium*, New perspectives,” *American Economic Review*, New York, 150-154.

¹⁴ Blanchard O. J., (2005): *Macroeconomics, 3rd edition*, Mate Zagreb, 383

partnere i zajednički usaglasiti strateške ciljeve prema budućem razvoju strategija. U cilju praktične realizacije ovakvih inicijativa neophodno je provesti sledeće mere¹⁵:

- Jačanje položaja klastera kroz jačanje vlastitih kapaciteta,
- Izrada strateške analize kojom bi se poboljšao položaj lokalnih poljoprivrednih proizvođača na globalnom planu,
- Predlaganje efikasne saradnje i partnerstva unutar klastera za bolju poziciju unutar globalnog lanca vrednosti i/ili iskorištavanja novih mogućnosti,
- Proaktivni pristup direktnim stranim ulaganjima što podrazumeva tržišnu analizu i identifikaciju specifičnih tržišnih niša
- Izrada plana promocije izvoza poljoprivrednih proizvoda i formiranje marketinške strategije za odabir ciljnih tržišta,
- Teritorijalno i proizvodno brendiranje,
- Promociju i razvoj modula edukacije.

Navedene inicijative definisane su u cilju unapređenja podrške poljoprivrednim proizvođačima i stvaranju bolje konkurentske pozicije na tržištu. Svaki predlog i sugestiju neophodno je studiozno razmotriti, te ako su rezultati analize pozitivni treba ih prihvatiti.

7. EFEKTI CARINA

Carine su jedan od najstarijih poreznih oblika, a plaća se na svu robu koja se uvozi. Uloga carina ogleda se u zaštiti domaće proizvodnje. Roba koja se uvozi podleže plaćanju carina i tako joj se povećava cena što domaću proizvodnju čini konkretnijom. Na taj način štiti se domaća proizvodnja. Nadalje, carinski nameti povećavaju proračunske prihode domaće države. Posledica ovih mera manifestuje se povećanjem domaće proizvodnje, smanjenjem uvoza ali se otvara prostor za povećanje cene domaće robe, što se implicira sledeće efekte¹⁶:

- iskrivljavanje proizvodnje – dovodi do šokova na domaćem tržištu usled povećanja obima proizvodnje konkurentne robe od strane domaćih proizvođača;
- iskrivljavanje potrošnje – carinski nameti rezultiraju da se smanji potrošnja robe iz uvoza;
- Zbog carinskih nameta opada potražnja za robom iz uvoza, što dovodi do smanjenja cene robe koja se uvozi.

Uvođenje carina povećava razliku u cenama na različitim tržištima¹⁷, odnosno carine povećavaju cene na domaćem tržištu, a snižavaju cene na stranom tržištu. Matematičkom formulacijom ova teza se iskazuje na sledeći način:

$$p_T^* = p_T - t$$

p_T^* - cene na domaćem tržištu nakon postupka ocarinjenja

$p_T - t$ - cene na stranom tržištu.

¹⁵ Tharakan P. K. M., Calfat G., (1996): *Empirical analysis of International Trade Flows*, 2. edition, Macmillan Press Ltd., Houndmills, London, 64

¹⁶ Masserlin P., (2001): *Measuring the Costs of Protection in Europe: European Commercial Policy in the 2000s*“, Institute for International Economics, Washington, 149

¹⁷ Masserlin P., (2001): *Measuring the Costs of Protection in Europe: European Commercial Policy in the 2000s*“, Institute for International Economics, Washington, 151

Osim što se carina može uvesti za uvoz robe kako bi se zaštitila domaća proizvodnja, država također može uvesti carinu i na izvoz robe koje se uvode iz istog razloga. Izračunom efektivne carinske zaštite dolazi se do parametara na osnovu kojih se donose zaključci o carinskim merama koje je neophodno poduzeti. Efektivna carinska zaštita predstavlja odnos između ukupne proizvedene vrednosti i vrednosti reprodukcione potrošnje toga sektora. Drugim rečima stopa efektivne carinske zaštite zavisi od visine nominalne carinske stope koja se primenjuje na finalni proizvod, o visini nominalne carinske stope koja se primenjuje na uvoz inputa za proizvodnju konkurentnog proizvoda i o udelu intermedijarne potrošnje (odnosi se na ekvivalentnu vrednost one robe i usluge, koje se koriste u proizvodnji druge robe). Visina nominalne carinske zaštite dobar je pokazatelj potrošačima je pokazuje za koliko se vrednost povećala cena gotovog proizvoda nakon uvođenja carina. Efektivna carinska zaštita pokazatelj je proizvođačima jer se zaštitnom politikom putem promena kursa domaće valute (realna aprecijacija i realna deprecijacija) menja i efektivna zaštita pojedinog sektora.

8. ANALIZA RATARSKE I STOČARSKE PROIZVODNJE RURALNOG PROSTORA DRŽAVA BIVŠE JUGOSLAVIJE

Poljoprivreda predstavlja privrednu delatnost koja obuhvata stočarsku proizvodnju, biljnu proizvodnju i druge uslužne delatnosti bliske poljoprivredi. Zemljoradnja i stočarstvo čine osnovne grane poljoprivrede. Poljoprivreda se može posmatrati kroz dve prizme: prva, kao princip proizvodnje hrane kako bi se zadovoljile lične potrebe poljoprivrednog proizvođača i druga, kao komercijalna poljoprivredna proizvodnja kojom se biljnom i životinjskom proizvodnjom nastoji ostvariti profit i zarada. Za privrede u razvoju u koje se ubrajaju države bivše Jugoslavije, poljoprivreda je izuzetno važna jer ovaj prostor pogodan za njen razvoj¹⁸:

- Razvoj poljoprivrede inicira rast drugih sektora, povećava uposlenost stanovništva i poboljšava životni standard;
- Poljoprivredna proizvodnja u ruralnim prostorima predstavlja stratešku granu jer kroz iskorištavanje potencijala obradive zemlje proizvodi se hrana kao glavni izvor egzistencije.
- Politikom ruralnog razvoja mora se osmisliti strategija koja osigurava integralni pristup problemima i koja će ujedno modelirati smernice za kako bi poljoprivredni proizvodi bili konkurentni na tržištu.

Državna razvojna strategija treba da počne od lokalnog nivoa. Kroz decentralizaciju vlasti neophodno je doneti propise koji omogućavaju jačanje lokalnih kapaciteta, a što se ogleda kroz ulaganja u inovacije, modernizaciju i investicije, skraćivanje lanaca nabave, i pojednostavlivanjem procedura za prodaju proizvoda od strane proizvođača. Takve će mere biti od svim akterima i trebale bi s jedne strane doprineti većoj konkurentnosti poljoprivrednika, dok s druge strane podizati nivo sigurnosti hrane. U državama bivše Jugoslavije gotovo 40% stanovništva živi u ruralnim krajevima što je skoro dvostruko više od proseka EU gde živi 24%. Pri tome je odnos stanovništva iznad 60 i ispod 20 godina u ruralnim krajevima nepovoljniji nego u urbanim. Ruralne krajeve prate i negativni trendovi: prirodno odumiranje

¹⁸ K. Lynggaard (2006): *The Common Agricultural Policy and Organic Farming*, Oxfordshire, CAB Publishing, CAB International, 184.

stanovništva, migracije mladih prema urbanim krajevima, komunalna infrastruktura koja je zastarela i neodržavana i rastući trend pojave napuštenih nekretnina koje su podložne svakodnevnom devastiranju.

U radu su korišteni podaci Republičkog zavoda za statistiku Srbije, Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Agencije za statistiku BiH, Statističkog ureda Republike Slovenije, Državnog zavoda za statistiku Makedonije, Zavoda za statistiku Crne Gore i Eurostat- Kao metode analize prikupljenih podataka koristiti će se deskriptivna metoda a od statističkih metoda: regresijska metoda.

Koje konkretne efekte međunarodna trgovina donosi na unapređenje poljoprivredne proizvodnje prikazat će se kroz analizu obima proizvodnje, uvoz i izvoz na primjeru država bivše Jugoslavije i to: Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, Severne Makedonije, Crne Gore i Slovenije. Za potrebe obrade podataka izvršena je analiza ukupnog obima poljoprivredne proizvodnje i to: biljne proizvodnje (kukuruz, pšenica, suncokret i soja) i proizvodnje mesa (svinje i goveda), u daljem tekstu poljoprivredna proizvodnja.

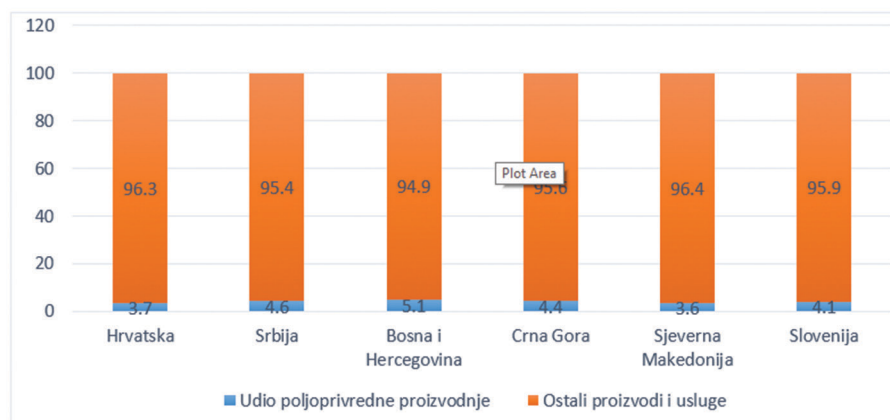
Tabela 1. Komparativni prikaz poljoprivredne proizvodnje u periodu od 2018. – 2020. godine¹⁹

	2018		2019		2020	
	Biljna proizvodnja u hiljadama tona	Proizvodnja mesa u hiljadama tona	Biljna proizvodnja u hiljadama tona	Proizvodnja mesa u hiljadama tona	Biljna proizvodnja u hiljadama tona	Proizvodnja mesa u hiljadama tona
Hrvatska	9550	586	9710	535	9660	535
Srbija	11370	660	11280	625	11200	570
Bosna i Hercegovina	4080	325	4180	315	4110	311
Crna Gora	1996	114	1980	101	1920	96
Sjeverna Makedonija	6120	405	6006	389	5980	370
Slovenija	3114	421	2930	399	2870	390

Prema statističkim podacima od obima poljoprivredne proizvodnje navedenog u Tabeli 1. države određenu količinu stavljaju u međunarodni promet, odnosno vrše izvoz proizvedenog viška robe. Proizvedena količina poljoprivrednih proizvoda sudeluje značajno u strukturi BDP-a. Naredni grafikon pokazuje vrijednost analizirane poljoprivredne proizvodnje u BDP-u.

Grafikon 1- Udeo poljoprivredne proizvodnje u BDP-u izraženo u %

¹⁹ Izradio autor prema statističkim podacima

Prema veličinama iz grafikona vidi se da najveći udeo u BDP-u poljoprivredna proizvodnja čini u Bosni i Hercegovini, a najmanji u Republici Hrvatskoj dok se u ostalim državama kreće oko proseka.

Naredna tabela pokazuje kolika se količina biljne proizvodnje i proizvodnje mesa izvozi.

Tabela 2. Komparativni prikaz izvoza biljne proizvodnje i proizvodnje mesa u periodu od 2018. – 2020. godine - prosek²⁰

	Biljna proizvodnja namenjena izvozu u hiljadama tona	Postotni udeo	Proizvodnja mesa namenjena izvozu u hiljadama tona	Postotni udeo
Hrvatska	2940	30,79	115	19,62
Srbija	4010	35,27	160	24,24
Bosna i Hercegovina	1020	25,00	85	26,15
Crna Gora	280	14,03	12	10,53
Sjeverna Makedonija	1950	31,86	70	17,28
Slovenija	840	18,45	52	12,32

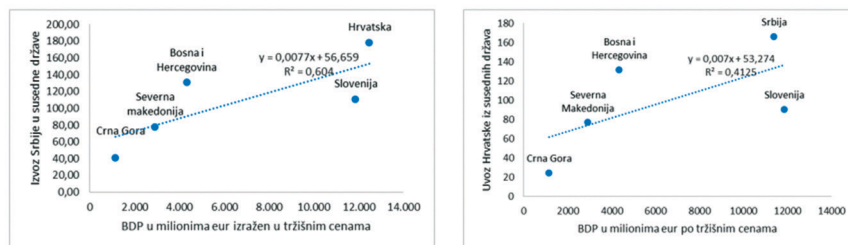
Iz gornje tablice se vidi da se u prosjeku od ukupno proizvedene biljne proizvodnje izvozi 27,18%, dok je ovaj udeo kod proizvodnje mesa nešto manji te iznosi 18,67%.

Empirijska analiza u ovom radu zasnovana je na godišnjim podacima o BDP-u, robnoj razmeni poljoprivredne proizvodnje za 2020. godinu i međusobnoj udaljenosti država. Putem gravitacijskog modela pokaza će se kretanje međusobnog uvoza i izvoza poljoprivrednih proizvoda pojedinačno za države: Hrvatska, Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Sjeverna Makedonija i Slovenija.

²⁰ Izradio autor prema statističkim podacima

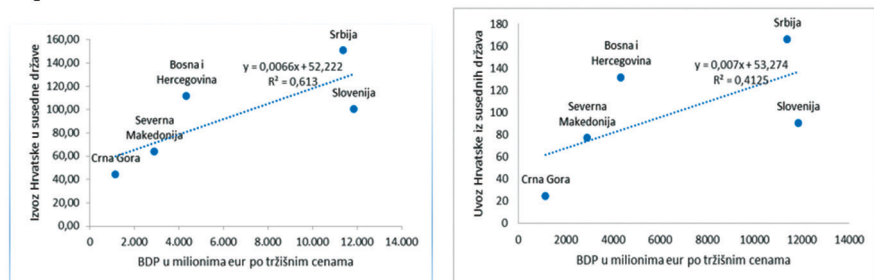
Grafikon 1 - Analiza trgovine poljoprivrednih proizvoda u 2020. godini putem gravitacijskog modela²¹

Republika Srbija

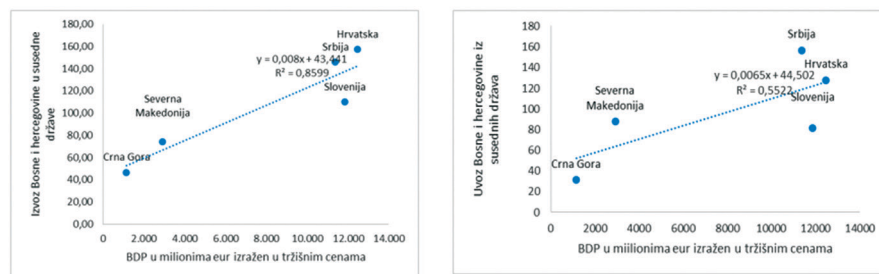
Regresioni model pokazuje da svako povećanje BDP-a Srbije za jedan milion eura uzrokuje povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,77 miliona eura. Također svako povećanje BDP-a Srbije za jedan milion eura uzrokuje povećanje uvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,092 miliona eura.

Republika Hrvatska

Regresioni model pokazuje da svako povećanje BDP-a Hrvatske za jedan milion eura uzrokuje povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,66 miliona eura. Također svako povećanje BDP-a Hrvatske za jedan milion eura uzrokuje povećanje uvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,07 miliona eura.

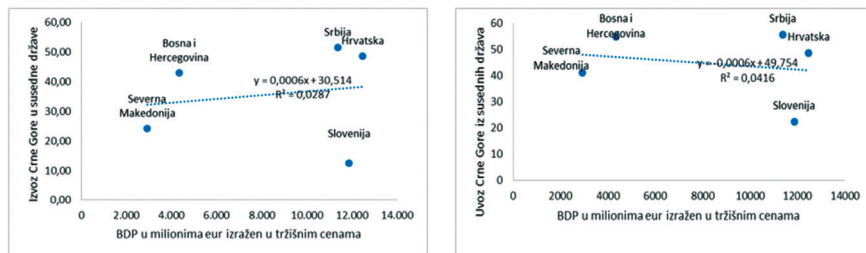
Bosna i Hercegovina

21 Izradio autor prema statističkim podacima

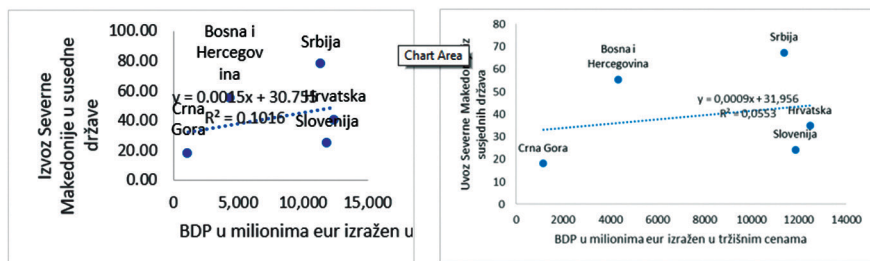
Regresioni model pokazuje da svako povećanje BDP-a Bosne i Hercegovine za jedan milion eura uzrokuje povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,08 miliona eura. Također svako povećanje povećanje BDP-a Bosne i Hercegovine za jedan milion eura uzrokuje povećanje uvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,0065 miliona eura.

Crna Gora

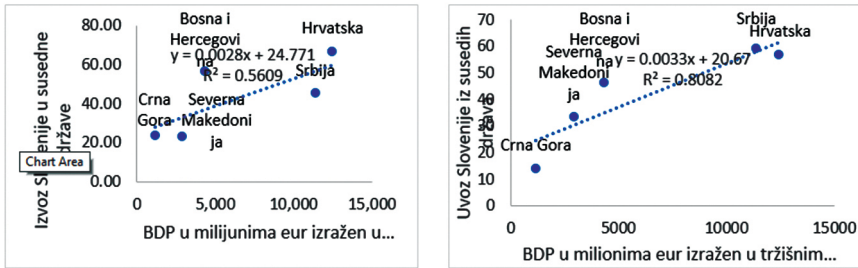
Regresioni model pokazuje da svako povećanje BDP-a Crne Gore za jedan milion eura uzrokuje povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,0006 miliona eura. Također svako povećanje povećanje BDP-a Crne Gore za jedan milion eura uzrokuje smanjenje uvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,0006 miliona eura.

Severna Makedonija

Regresioni model pokazuje da svako povećanje BDP-a Severne Makedonije za jedan milion eura uzrokuje povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,0015 miliona eura. Također svako povećanje povećanje BDP-a Severne Makedonije za jedan milion eura uzrokuje povećanje uvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,0009 miliona eura.

Slovenija

Regresioni model pokazuje da svako povećanje BDP-a Slovenije za jedan milion eura uzrokuje povećanje izvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,028 miliona eura. Također svako povećanje povećanje BDP-a Slovenije za jedan milion eura uzrokuje povećanje uvoza poljoprivrednih proizvoda za 0,0033 miliona eura.

Za sve grafikon može se izvesti generalni zaključak: Za svaku državu pojedinačno je prikazan uvoz i izvoz poljoprivredne proizvodnje. Podatak na apcisi predstavlja vrednost BDP-a države izražen u tržišnim cenama dok je na ordinati prikazan uvoz (na grafikonima levo) odnosno izvoz države (na grafikonima desno). Grafikon također pokazuje regresijski pravac uvoza i izvoza roba koji pokazuje zavisnost uvoza, odnosno izvoza poljoprivrednih proizvoda od vrednosti BDP-a. Iz ovog prikaza je također uočljivo da je vrednost trgovine između udaljenih zemalja manja, odnosno povećanje geografske udaljenosti deluje na smanjenje bilateralne trgovine. Osim ovog prikaza kod kojeg su uzete u obzir samo osnovne varjable koje utiču na međunarodnu razmenu moguće je i matematičkom jednadžbom ovaj model proširiti i dopuniti, što može biti tema nekih drugih istraživanja.

9. ZAKLJUČAK

Glavna je svrha rada bila analizirati robnu razmenu između država bivše Jugoslavije kao trgovinskih partnera. U tom kontekstu primenjen je gravitacijski model međunarodne trgovine. Prema rezultatima, promet roba intenzivniji je između država koje su geografski bliže, te među državama sa višim nivoom dohotka. Veća udaljenost trgovinskog partnera slabi vrednost razmene što upućuje na to da su proizvodi iz Makedonije manje dostupni na tržištu Slovenije. Iz rezultata rada proizlazi da je neophodno stimulisati liberalnij pristup trgovini, odnosno jače otvoriti granice nacionalne ekonomije. To će omogućiti seljenje poslovanja u konkurentnije ekonomije. Budući da postoje specifična znanja vezana uz određenu proizvodnju i funkcionisanje preduzeća na nacionalnom nivou, proces seljenja može da izazove troškove koji ogledaju u gubitku vrednosti investiranja u ljudski kapital. Zbog svega iznetog u istraživanju akcenat treba staviti na privredno restrukturiranje trgovinskih tokova, koje otvaraju nove mogućnosti za dinamički ekonomski rast. Naime, trgovinska integracija ogleda se kroz povećanje među sektorske trgovine. Na kraju, ostavlja se prostor za nadogradnju analizirane tematike povezane s liberalizacijom trgovine i gravitacijskim modelima.

LITERATURA

- Balšić S., (2014): Stručni rad, „Makroekonomski aspekti međunarodne trgovine, Ekonomija teorija i praksa Fakultet za inženjerski menadžment u Novom Sadu.
- Blanchard O. J., (2005): *Macroeconomics, 3rd edition*“, Mate Zagreb.
- Davis D., Donald R., and Weinstein E., (2005): *International Trade as an Integrated Equilibrium*“, New perspectives,” American Economic Review, New York.
- Jones R. W., (1965): *The Structure of Simple General Equilibrium Models*, Journal of Political Economy 73, New York.
- K. Lynggaard, (2006): *The Common Agricultural Policy and Organic Farming*, Oxfordshire, CAB Publishing, CAB International, Oxford.
- Krueger A. O., (2009): *Prospects for the global trading system*“, Centre for Economic Policy Research, London
- Krugman P., (2009): *Međunarodna ekonomija – teorija i politika*, Datastatus, Beograd.
- Masserlin P., (2001): *Measuring the Costs of Protection in Europe: European Commercial Policy in the 2000s*,. Institute for International Economics, Washington.
- Porter M., (1990): *The Competitive Advantage of Nations*, New York, Free Press.
- Sabolić D., (2013): *Teorija potrošača*“, Sveučilište u Zagrebu Fakultet elektrotehnike i računarstva Inženjerska ekonomika, Zagreb.
- Samuelson P. (1948): *International Trade and the Equalization of Factor Price*, Economic Journal 58, New York.
- Saxenian A., (1994): *Regional Advantage*, Cambridge, Harvard University Press.
- Tharakan P. K. M., Calfat G., (1996): *Empirical analysis of International Trade Flows*“, 2. edition, Macmillan Press Ltd., Houndmills, London
- <https://ec.europa.eu>

INTERNATIONAL TRADE AS A FACTOR OF IMPROVING AGRICULTURAL PRODUCTION – A COMPARATIVE OVERVIEW OF THE FORMER YUGOSLAVIA

Summary: *The modern conditions under which business entities operate are becoming more and more complex and therefore differ to a large extent from the previous period. What is common to the past and recent times is that agricultural producers market the produced goods. The aim of the work is to point out the importance of trade aspects and show how they contribute to the social community. Given that trade enables the exchange of goods and thus contributes to goods being widely available, the example of the produced amount of agricultural products of vegetable and animal origin for the countries of the former Yugoslavia will show to what extent trade exchange affects economic indicators of success. International trade flows have a special importance for the national economy and the global level. No country can base its economic growth on its own resources, and therefore, through international trade exchange, it continuously strives to reflect the growing trend of macroeconomic variables. Through the analytical model, the total value of agricultural production in the period from 2018 to 2020 will be reviewed, and through imports and exports, the value of commodity exchange between the countries of the former Yugoslavia will be shown. Through these data, using the gravity model, it will be shown how the overall geographical environment and the distance between countries affect the process of commodity exchange.*

Key words: *agricultural production, trade, commodity exchange, gravity model, export diversification*